XALQIMIZ VA UNING NAMOYANDALARI YARATGAN MA'NAVIY BOYLIKLARIMIZ BUTUN O'ZBEK XALQI MADANIY MEROSI, QADRIYATLARINING TARKIBIY QISMI

Yunus Rajabiy nomidagi O'z.MMSI
"Maqom xonandaligi" kafedrasi v.b dotsenti
Salixova Muhabbat Abdujabbarovna

Annotatsiya:*O`zbek xalqining musiqa madaniyati ko`p asrlik tarixga ega bo`lib, u ko'pchilik sozanda va xonandalar avlodining faoliyatida qaror topgan an'anaviy musiqa san'ati ekanligi haqida guvohlik beradi.*

Аннотация: *Музыкальная культура узбекского народа имеет многовековую историю, и она свидетельствует о том, что традиционное музыкальное искусство закрепилось в деятельности множества поколений музыкантов и певцов.*

Abstract: *The music culture of the Uzbek people has a history spanning several centuries, and it attests to the fact that traditional music art has been established in the activities of many generations of musicians and singers.*

Kalit so'zlari: *An'anaviy musiqa, Og'zaki tarzlilik, An'anaviylik — mumtoz musiqa, Professionallik, Mualliflik — mumtoz musiqa, Lokallik.*

An'anaviy musiqa — bu badiiy jarayon bo'lib, unga xalq tomonidan yaratilgan, asrlar osha bizgacha yetib kelgan xalq musiqa ijodi yoki musiqa folklori va yetuk sozanda-bastakorlar tomonidan ijod etilgan mumtoz musiqasi kiradi. Bu ijodiyot namunalari og'zaki an'anada saqlanib, sayqal topib, barkamol musiqa asari sifatida rivojlanib kelmoqda. O'zbek mumtoz musiqasi o'tmishdan o'zining teran ma'noga ega ekanligi, murakkabu mukammalligi va beqiyos an'analarni o'zida mujassam etganligi bilan o'zga xalqlar musiqasidan ajralib turadi. Ushbu musiqa ijodiyotida xalqimizning o'tmish an'analari, boy va teran ma'nolarga asoslangan tarixi muhrlangan. Ularning har bir namunasi tarixdan bir sadodir.

Binobarin, ularni qanchalik o'rganmaylik, qanchalik sirlaridan voqif bo'lmaylik, shunchalik yangi qirralari ochilib, o'zining benazir xususiyatlarini namoyon etadi. Shu nuqtai nazardan o'zbek mumtoz musiqasini o'rganish, ularda mujassam etilgan falsafiy g'oyalarni anglash, tarix sadolarini uqib olish, ularning siru sinoatlarini idrok etish uchun bugungi kunda imkoniyatlar yetarli. Ma'lumki, o'zbek an'anaviy musiqasi o'tmishdan ikki yo'nalish, ya'ni birbiridan paydo bo'luvchi, bir-birini to'ldiruvchi, shu bilan birga o'zining alohida xususiyatlari va sifatlariga ega bo'lgan yo'nalishlardan tashkil topgan. Shulardan biri, hayotiy mezon bilan bog'liq musiqa folklori bo'lsa, ikkinchisi, ana shu jonli jarayonning ijodkorlar tafakkuri bilan

to‘ldirilgan mumtoz musiqa yo‘nalishidir. Shakllanish va ravnaqi yo‘lida har ikki yo‘nalish o‘zining ichki qonuniyatlari, shaklu shamoili, ishlash uslubi, mavqei, joyi, vaqti, ijro an’analari va shu kabi qator xususiyatlarga ega bo‘lgan. Har ikki yo‘nalishda ham umumiy hisoblangan milliy an’analar bilan bog‘liq tomonlari bo‘lgani kabi, o‘z yo‘nalishiga xos uslublarni ifoda etadigan alohida jihatlari ham yo‘q emas. Lekin ijodiy mezon, ijrochilik an’analari va talqin masalalarida e’tiborga loyiq o‘ziga xoslik jihatlari talayginadir.

Bugungi kunda O‘zbekistonda zavq bilan tinglanayotgan, maroq bilan aytilayotgan ashula, yalla, katta ashula, doston, cholg‘u kuylari va maqomlar o‘zbek mumtoz musiqasining etuk janrlari hisoblanadi. Xalqimiz va uning namoyandalari yaratgan ana shu ma’naviy boyliklarimiz butun o‘zbek xalqi madaniy merosi, qadriyatlarining tarkibiy qismidir. Manbalarga ko‘ra, professional (ustozona) san’at bizning hududlarimizda milodning birinchi asrlarida yuzaga kelgan va rivojlangan. Mumtoz musiqa xalq musiqa ijodi namunalari negizida va ijrochilik madaniyatining rivoji, keyinchalik Sharq mumtoz she’riyati shakllanishi asosida tashkil topgan. Mumtoz musiqa deganda o‘zbek xalqiga mansub, uning yetuk sozanda-bastakorlari tomonidan asrlar davomida yaratilgan musiqa san’ati namunalari (aytim-ashula va cholg‘u musiqalari) ko‘zda tutiladi. Ushbu musiqa boshqa musiqa ijodiyoti namunalaridan bir necha o‘ziga xos xususiyatlar bilan farqlanadi:

1. **Og‘zaki tarzlilik** — mumtoz musiqa xalq tomonidan asrlar davomida yaratilib, og‘izdan-og‘izga, avloddan-avlodga, ustozdan shogirdga o‘tib kelgan ijod mahsulidir. Ma’lumki, qadim zamonlarda ilk bor yuzaga kelgan folklor va mumtoz asarlar omma (xalq) tomonidan ijod qilingan va ijro etilgan. O‘rta asrlarda esa iste’dodli (yetuk) sozanda, xonanda va bastakorlar tomonidan yaratilgan. Og‘zaki an’anadagi mualliflik ijodi, ommaviy ijod singari, xalq hayoti va uning turli tomonlarini to‘g‘ri, aniq, badiiy jihatdan mukammal ifoda etishi, xalq didi va talabiga mos tusha olishi tufayli uzoq yashaydi. Demak, mumtoz musiqaning yaratilishi va tarqalishi jonli og‘zaki an’ana bilan bog‘liqdir.

2. **An’anaviylik — mumtoz musiqa** namunalari an’ana sifatida saqlanib, rivojlanib kelmoqda. An’ana deganda uzoq vaqt davomida xalq tajribasidan o‘tib, odat tusiga kirgan tadbir yoki xususiyat tushuniladi. An’anaviylik asarlarning og‘zaki tarzda yaratilishi, ijro etilishi va tarqalishida; asarlarning matnida (kuy va she’r), ijro uslublarida namoyon bo‘ladi. Mumtoz asarlarning musiqiy- poetik matni janrlarga ko‘ra uzoq muddat davomida doimiy ravishda takrorlanib turadigan qismlarga ega (tasvir vositalari, parchalar, obrazlar tasvirida namoyon bo‘ladi). Ijro etishda (ma’lum uslublarning saqlanishida) ham an’anaviylik mavjuddir.

3. **Professionallik** — mumtoz musiqa asarlari yaratilishi va ijro etilishi professional sifatlar (keng diapazonli ovoz sohibi, mohir sozanda, musiqa va she’riyat qonuniyatlarini bilish va ularga rioya qilish, ma’lum voha va ijrochilik maktabi

an’analariga bo‘ysunish)ga va mahoratga ega bo‘lishdir. Ushbu musiqa namunalari o‘ziga xos ijod va ijro jihatlari tufayli professionallikni talab etadi.

4. **Mualliflik** — mumtoz musiqa ijodiyoti yetuk sozanda va bastakor mahsulotidir, u individual-mualliflik (ma’lum shaxs tomonidan yaratilgan) ijodga kiradi. To‘g‘ri, aksariyat asarlarning mualliflari noma’lum, ammo ayrim asarlarning nomlari ijodkor va ijrochining ismlari bilan yuritilgan, masalan, Abdurahmonbegi, Karimqulbegi, Ashkullo saqili, Sodirxon Hofiz Ushshog‘i, Hoji Abdulaziz Ushshog‘i va h.k. Ushbu asarlar o‘zining kuy rivoji, shakl murakkabligi va ijro usullari mukammalligi bilan ajralib turadi. Ular «ustoz-shogird» ta’limotini o‘tgan yetuk sozanda, xonanda, baxshi, shoir, katta ashulachi va maqomchilar tomonidan ijro etiladi. San’atkorlar xalqning orzu va umidlarini, sevinch va hayratlarini, quvonch va qayg‘ularini, jamiki insoniy qalb ehtiyojlarini yuksak musiqiy idrok bilan tasvirlab berib, kishilarga hamisha ruhiy- ma’naviy ozuqa berishgan. Ular mumtoz musiqa orqali nafosat va ezgulik olamiga tinglovchini oshno qilish istagida bo‘lib, o‘lmas qadriyatlar bilan hamisha bahramand etib kelganlar.

5. **Lokallik** — mumtoz musiqa namunalari mahalliy ijro uslubiga egadir, shu tufayli Buxoro «Shashmaqomi», «Xorazm maqomlari» turkumi, Farg‘onaToshkent maqomlari yoki katta ashula janri faqatgina Farg‘ona vodiysida shakllangan, rivojlangan va tarqalgan yoki dostonchilik san’ati Samarqand, Qashqadaryo, Surxondaryo va Xorazm ijro uslublari va an’analariga bo‘linadi; ularning har biri o‘z mavqei, mazmuni, kuy tuzilishi va rivoji, ijrochilik uslublari bilan bir-biridan farq qiladi. O‘zbek musiqasida hozirga qadar ko‘lami jihatidan birmuncha kengligi, tarixan qadimiyligi, ijro xususiyatlari bo‘yicha benazir, betakrorligi bilan asosan to‘rtta mahalliy uslub tavsiflari alohida ajratilgan bo‘lib, ularning har biri muayyan voha nomi bilan, ya’ni Farg‘ona-Toshkent, BuxoroSamarqand, Qashqadaryo-Surxondaryo va Xorazm lokal (mahalliy) uslublari deb yuritiladi.

Har biri jug‘rofiy va madaniy muhiti, tarixan aholining turmush tarzi, musiqiy shevasi, musiqa janrlari va cholg‘ularining tarqalishi hamda ijro uslublari bilan ajralib turadi. Har bir hudud yoki vohaning o‘ziga xos mahalliy ijrochilik maktablari an’analarini saqlanib, rivojlanishida namoyandalarning xizmati katta bo‘lgan. Mumtoz musiqa ijrochiligi sohasida san’atkorlar «ustoz-shogird»chilik an’anasini yuzaga keltirib, uni qadimdan bevosita qo‘llagan holda faoliyat ko‘rsatib kelishgan. Ular Markaziy Osiyoning turli vohalaridagi taniqli xonanda, sozanda va bastakorlar bilan o‘zaro yaqin aloqalarda bo‘lishgan. O‘zbek mumtoz musiqasi o‘zining hayotiyligi, ijtimoiy tabiati, g‘oyaviy mohiyati hamda o‘ziga xos badiiy xususiyatlari bilan ajralib turadi. Xalqning mehnati, urf-odati, turmush sharoiti, orzu-istagi, kurash va g‘alabalari uning mavzui va g‘oyaviy mazmunida aks etadi. Asarlarning xalqchillik xususiyati ularning hayotiyligi va qaysi bir dunyoqarashni himoya qilishi bilan belgilanadi. Mumtoz musiqa asarlari o‘ziga xos badiiy tizimga ega bo‘lib, har bir janr kuyohang

tuzilishi va rivoji, shakli va o‘ziga xos ijro uslubi sifatida namoyon bo‘ladi. Mumtoz musiqa yuksak mahoratli badiiy tizim. Unda xalqning badiiy didi, voqelikka nisbatan xalqona estetik munosabat ifodalangan. Mumtoz musiqaning har bir namunasi asrlar davomida ko‘plab iste’dodli va yetuk sozanda va xonandalar tomonidan nihoyatda sayqallangan, yuksak san’at namunasi darajasiga ko‘tarilgan.

An’anaviy ijrochilikning o‘ziga xos nuqtai nazaridan O‘zbekistonda turli mahalliy ijrochilik maktablari tarixiy rivojlanish sharoitida alohida o‘rin tutadi. Maqomchilik, dostonchilik, ashulachilik, sozandachilik kabi o‘ziga xos maktablari bilan jilolanadi. An’anaviy san’atimizning ulkan bilimdoni ustoz Yusufjon qiziq Shakarjonov shunday ta’riflaydi: «Milliy musiqa san’atimiz bamisoli bir daraxt bo‘lib, uning tomiri Xorazm, tanasi Buxoro, shoxlari Farg‘onadir». An’anaviy ijrochiligi tarixiga nazar tashlasak, X1X asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida o‘lkamizda mumtoz musiqa san’atining butun bir ijrochi avlodi yetishib chiqqanligining guvohi bo‘lamiz. Ota Jalol, Ota G‘iyos, Levi Boboxonov, Hoji Abdulaziz Abdurasulov, Domla Halim Ibodov, Mulla To‘ychi Toshmuhammedov, Sodirxon hofiz Bobosharipov, Matyoqub Xarratov, Hamroqul qori To‘raqulov, Mamadbuva Sattorov, Madali Hofiz, Ergash shoir Jumanbulbul o‘g‘li, Po‘lkan shoir, Sherna baxshi, Islom Nazar o‘g‘li, Bola baxshi Abdullayev va keyinchalik ularning shogirdlari mumtoz musiqa san’atimiz xazinasini o‘zlarining maqomlari, dostonlari, katta ashula va suvoralari bilan boyitdilar. An’anaviy ijrochiligimizda har birlari bir-biriga o‘xshamagan ajoyib ijro uslublarini va yangidan-yangi asarlarni ham yaratdilar. Sodirxon hofiz ijro etgan «Ushshoq», «Sodirxon Ushshog‘i» nomi, «Bozirgoni», «Oshiq Mahmud» dostonlari Bola baxshi nomi, «Yovvoiy Chorgoh» katta ashulasi Mamadbuva va Boltaboy hofizlarning nomlari bilan mashhur bo‘lib ketgan.

Hoji Abdulaziz Abdurasulov bastalagan «Guluzorim», «Bebokcha» ashulalari, Jo‘raxon Sultonov bastalagan va o‘zi ijro etgan «Guluzorim qani», «Naylayin» ashulalari mumtoz san’at namunalari qatori musiqiy xazinamizdan o‘rin olgan. Ularni ardoqlash, saqlash, o‘rganish va o‘zlashtirish yosh avlodimizning muqaddas burchi deb hisoblaymiz. Demak, estetik sezgilarimiz rivojida, go‘zallikni, badiiy so‘z qadrqimmatini, ona tilimiz boyliklarini va musiqiy shevani his qilishimizda mumtoz musiqaning o‘rni beqiyosdir. Birinchisi — XX asrgacha bosib o‘tilgan yo‘l, og‘zaki an’anada saqlanib rivojlanishi, har biri o‘z nomiga va uslubiga ega bo‘lishi. IX asrdan boshlab «musiqiy risolalarda» Sharq mumtoz musiqasining nazariy masalalari Forobiy, Ibn Sino, Safiuddin Urmaviy, Abdulqodir Marog‘iy, Abdurahmon Jomiy, Najmiddin Kavkabiy, Darvesh Ali Changiy kabi ulkan olimlar tomonidan atroflicha o‘rganilib kelingan. Ularning asarlari musiqa ilmining poydevorini tashkil qilib, musiqaning yuzaga kelishi, uning ijtimoiy hayotdagi o‘rni, tarixiy shakllari, ijrochilik va ta’lim masalalari hamda ular negizida kuy, lad va usul tuzilmalarining tarkib topish qonun-qoidalari batafsil yoritilgan.

Shu yo‘lda maqom asoslariga ham nisbatan yagona ilmiy an’ana sifatidagi qarashlar gavdalanadi. Ikkinchisi — XX asrdan boshlab mumtoz musiqa namunalari nota yozuvlariga bitilgan, sadolari ohangrabo tasmalariga tushirilgan, yangi ta’lim tizimida o‘zlashtirilgan, havaskor va professional ansambllar va ijrochilar tomonidan ijro etilib, jonli an’ana tarzida yashab kelmoqda. Ashula va yallalar, dostonlar va katta ashulalar, cholg‘u kuylari va turkumlar, maqomlar zamonaviy nota yozuvlarida muhrlanib, abadiy yashashga hozirlandi.

Adabiyotlar

1.“Қўшиқ - менинг борлиғим” (Р.Турсунов ва М.Дадабоева баҳси). Ўзбекистон адабиёти ва санъати” ҳафтаномаси.2008.25 апрель.

2. Зоҳидов Ф.Комилжон Отаниёзов. –Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.1980.

3. Сокин Ш.Етти мулоқот.44 – бет.